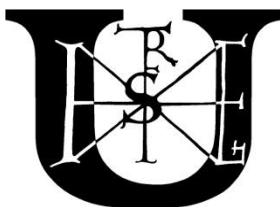

**Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola**

**FENNTARTHATÓSÁGI ÉS RÖVID ELLÁTÁSI LÁNC
MODELLEK ALKALMAZÁSÁNAK HAZAI VIZSGÁLATA
– ADAPTÁCIÓS LEHETŐSÉGEK A HOMOKHÁTI
TANYAVILÁG ESETÉBEN**

DOKTORI (Ph.D.) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KUJÁNI KATALIN OLGA

GÖDÖLLŐ

2014.

A doktori iskola megnevezése: Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok
Doktori Iskola

A doktori iskola tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

A doktori iskola vezetője: Dr. Szűcs István, egyetemi tanár, az
MTA doktora,
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Közgazdaságtudományi,
Jogi és Módszertani Intézet

Témavezető: Dr. Fehér István, egyetemi tanár
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézet

Társ-témavezető: Dr. Csatári Bálint, a földrajztudomány
kandidátusa, az MTA Regionális
Kutatások Központja Alföldi
Tudományos Intézete nyugalmazott
igazgatója, Kecskemét

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

.....
A társ-témavezető jóváhagyása

Tartalomjegyzék

1. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI ÉS MOTIVÁCIÓI	1
1.1. A téma aktualitása, jelentősége	1
1.2. A kutatás célkitűzései és a hipotézisek	2
2. ANYAG ÉS MÓDSZER	4
2.1. Az adatok forrása és az adatok feldolgozása	6
3. EREDMÉNYEK	8
3.1. Rendszerszemléletű megközelítés alkalmazása az élelmiszerellátásra.....	8
3.2. Az élelmiszerrendszerekkel foglalkozó elméleteket megközelítései.....	9
3.3. A rövid élelmiszerlánc fontosabb fogalmai és csoportosításai	11
3.4. A fenntartható családi gazdaságok és a helyi élelmiszerrendszerek kapcsolata	11
3.5. A fenntarthatóság mérése IDEA modellel	12
3.6. Statisztikai vizsgálatok az IDEA modell indikátorai alapján.....	15
3.7. Gazdálkodói csoportok kialakítása az IDEA modell alapján.....	16
4. HIPOTÉZISVIZSGÁLAT	20
5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK	22
6. JAVASLATOK.....	23
7. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT FONTOSABB PUBLIKÁCIÓK.....	24

1. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI ÉS MOTIVÁCIÓI

1.1. A téma aktualitása, jelentősége

2013-ban lezárult az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának az az újabb reformja, amelynek előkészítő vitái célkeresztjében az élelmiszerellátás modelljei és az élelmezésbiztonság dilemmái álltak. Egyrészt a világ növekvő népessége és a mezőgazdasági területek és üzemek koncentrációja az ipari szintű élelmiszergyártás irányába tereli az agráriumot, ennek piacát erősíti. Másrészt a fejlett országok fogyasztói szokásainak változása, és az egészséges életmódra való törekvés a hagyományos, kistermelői piacok reneszánszát hozta magával az elmúlt években. Ez az új trend megfigyelhető mind a nyugat-európai országokban, mind a 2004 után csatlakozott tagállamok körében, felkeltetve a gazdálkodók, a kutatók és a döntéshozók figyelmét is. Ennek köszönhetően az elmúlt időszakban fokozott érdeklődés irányult a kistermelők felé, a családi gazdaságok szerepkörének változásaira, úgy is, mint a vidéki közjó előállítóra. Mindezek következtében az eddig kizárólagos közgazdasági szemlélet helyett előtérbe került a társadalom-, és a vidékközpontú gondolkodásmód. Az egészen új vidékfejlesztési elméleteket megfogalmazó európai kutatási és agrárpolitikai irányok a kistermelőkre már nem, mint egy támogatás-igényes gazdálkodói körre tekintenek, hanem felmerül azoknak a környezetre és a vidék általános fejlesztésére gyakorolt pozitív externális hatása is. Ez azt jelenti, hogy mezőgazdasági termelés eredményei között meg kell jelennie a környezet védelmének (ún. tájgazdálkodás, biodiverzitás fenntartása, a hagyományos, környezetkímélő termesztési módok alkalmazása, a klimatikus hatások elleni tevékenységek ösztönzése, a természeti erőforrásokkal való kíméletes gazdálkodás, stb.) és a vidéki társadalom dinamizálási lehetőségeinek (MUCHNIK et al. 2010). Ez azt is jelenti, hogy a mai kisebb léptékben gazdálkodó termelőknek és a családi gazdálkodóknak környezeti és társadalmi szempontból is fenntarthatóvá kell válniuk az eddig kizárólagos gazdasági fenntarthatóság (életképesség) mellett. Ebből kiindulva fogalmazható meg az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának az a kérdése, – amelyet a tárgyalások első időszakában már feltettek a tagállamok – mi a feltétele a kisgazdaságok fenntarthatóvá válásának, illetve hogyan lehetséges ezeknek termelőknek piacra juttatása, úgy hogy közben a környezetbarát gazdálkodást folytatnak, kielégítve az őket körülvevő közösségek igényeit?

A KAP fentebb kifejtett aktualitásán túl a kistermelők megújuló szerepkörének jelentőségét bizonyítja az is, hogy a 2014-es esztendő a FAO a „Családi gazdaságok nemzetközi évének” nyilvánította, kiemelve a kisméretű termelők közül a családi kapcsolatokra épülő mezőgazdasági üzemek fontosságát is. A világszervezetek, mint a FAO, az ENSZ, valamint az EU is egyetértenek abban, hogy jelenlegi élelmiszer- és élelmezésbiztonsági kérdésekben kiemelt szerepe lehet a családi gazdaságoknak, mindazon túl, amit a vidéki térségek megőrzése és fejlődése érdekében tehetnek.

Mindemellett a politikai intézkedések háttérében egy dinamikusan fejlődő, új fogyasztói trend is kezd kirajzolódni, amely a fent megnevezett kérdések

érvényességét alátámasztja. Ezek a vásárlói szokások az egészséges és megbízható eredetű élelmiszerfogyasztás irányába mutatnak, melynek köszönhetően az elmúlt években kibontakozott a termelői piacok térnyerése is. A fogyasztók egyre nagyobb számban keresik a közvetlen találkozást az élelmiszerek előállítóival, illetve egyre nagyobb figyelmet szentelnek a termékek eredetének. Ezt a trendet nevezzük ma relokalizációnak, vagy a termelés területéhez kötődésének. Ezt a jelenséget számos tényező befolyásolja, úgy, mint a helyi termékek, illetve a piacozás hagyománya, új fogyasztói trendek, élelmiszer-feldolgozás szintje, kézművesség mértéke, stb.. A főbb kérdések ezek alapján úgy is megfogalmazhatók, hogy: ezek az új irányok és az új relokalizációs tevékenységekhez kötődő új tudományos elméletek hogyan találkoznak a fenntartható gazdaság paradigmájával? Milyen új vidékfejlesztési modellek segíthetik elő a területi megújulást különböző vidéki térségekben? Milyen intézkedések szükségesek a hatékony agrárpolitika kialakításához? Válaszként ezekre két elméleti modell vizsgálatát és jelentőségük mérését tűztem ki célul dolgozatomban: a területhez kötődő élelmiszerrendszerek és a fenntartható családi gazdálkodás elméletét.

1.2. A kutatás célkitűzései és a hipotézisek

A téma aktualitása a két elméleti modell részletes tanulmányozását kívánta meg, amelyekhez az alábbi kérdések megválaszolását tűztem ki célul:

1. Mit jelent az élelmiszerrendszer és miért van jelentősége a fentebb vázolt új szemlélet bevezetésének?
2. Hogyan értelmezhetjük a területhez kötődő élelmiszerrendszereket és ezen belül az ún. rövid élelmiszerláncokat?
3. Melyek a feltételei a Duna-Tisza közén és a Pireneusok lábánál működő családi gazdaságok fenntarthatóságának?

A munkát megalapozó szakirodalmi feldolgozás során céljaim a következők voltak:

- **C1:** Bemutatni az élelmiszerrendszert és lokalizált formáinak különböző megközelítéseit, szerepét az élelmiszerellátásban és a vidékfejlesztésben; Választ kapni arra, hogyan és hol kapcsolódnak be a termelők az élelmiszerrendszerekbe, és milyen fejlődési lehetőségek nyílnak meg számukra az élelmiszerláncok lerövidülésével.
- **C2:** Összekapcsolni a fenntartható családi gazdaságok fogalmát a helyi élelmiszerrendszerekkel, az ún. Landais-féle elméleti modell keretében.

Az elméleti modellek adaptálhatóságát helyi szintű vizsgálatokkal kíséreltem meg alátámasztani, melyhez két régióban végeztem empirikus kutatásokat: Magyarországon a Duna-Tisza közti Homokhátságban és Franciaországban a Közép-Pireneusi régióban. A vizsgálatokhoz kapcsolódóan az alábbi kérdésekre kerestem a választ:

1. Milyen feltételeknek kell megfelelnie a multifunkcionális gazdálkodásnak – mely környezeti, társadalmi és gazdasági feltételeknek kell teljesülniük?

2. Milyen módszerrel lehetséges a szakirodalomban megnevezett két elméleti modell kombinált alkalmazása, hogyan lehetséges a modell felállításához szükséges indikátorok mérése?

A módszertanhoz kapcsolódóan az alábbi célkitűzéseket fogalmaztam meg:

- **C3:** a helyi élelmiszerrendszerek termelésközpontú megközelítésének vizsgálata, azaz a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérése a fent meghatározott gazdaságközpontú rendszerszemléletben egy új kutatási módszerrel (az ún. IDEA modellel).
- **C4:** egy új „hibrid modell” kidolgozása és adaptálási kísérletének elvégzése, amely alkalmas lehet a fenntarthatóságon túl a területhez kötődő élelmiszerrendszer feltételrendszereinek vizsgálatára, valamint használható lehet további országos, illetve termőtáji, területi elemzések elvégzésére.

Végül az adaptált módszertan alkalmazását követően, az empirikus kutatásaimat tekintve az alábbi dilemmák merültek fel:

1. Fenntarthatóak-e a magyar tanyás gazdaságok? Igazolható-e ez a fenntarthatóság egy indikátor-alapú integrált számítási modell alkalmazásával?
2. Melyek a vizsgált gazdaságok gyenge pontjai és erősségei?

A főbb kérdésekhez és a módszertanhoz kapcsolódóan az alábbi célkitűzést irányoztam elő:

- **C5:** a Franciaországban és Magyarországon készített mélyinterjúk eredményeinek alapján meghatározni és megkülönböztetni a termelői csoportokat, valamint leírni a csoportok sajátosságait; rávilágítani az egyes termelői csoportok fenntarthatóságára, és ezzel párhuzamosan a szükséges és lehetséges fejlesztési lehetőségeikre.

Az értekezés célkitűzései alapján az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

H1: A családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, ha aktív kapcsolatot és többoldalú együttműködést ápolnak az őket körülvevő vidéki területekkel (az ott élő szereplőkkel: a fogyasztókkal, a kereskedőkkel, a piacokkal, a különböző szervezetekkel).

H2: A vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszerellátó csatornák elérése és minél több ilyen csatorna aktív alkalmazása.

H3: A modell magyarországi adaptációs nehézségét, egyúttal a francia és a magyar termelők közötti legnagyobb különbséget nem a gazdasági fenntarthatóság problémája okozza, hanem a társadalmi kritériumok különbözősége.

H4: A hazai tanyás családi gazdaságok, illetve termelők között is létezik és meghatározható egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, melynek tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív szereplőivé válhatnak a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás térségeire koncentrááló vidékfejlesztésnek.

2. ANYAG ÉS MÓDSZER

Az elméleti modellek szakirodalmi feldolgozásához és a kutatások megalapozásához főleg idegen nyelvű tudományos forrásokat használtam, amelyet a hazai irodalom feldolgozásával egészítettem ki. Nagyrészt a francia vidékfejlesztéshez kapcsolódó elméleti megközelítésre támaszkodtam, melynek legfőbb oka az ott sokkal régebbi idők óta érvényes területközpontú szemlélet. Értekezésemben első célkitűzéseként fogalmaztam meg, hogy a szekunder kutatások során értelmezem és strukturáljam az élelmiszerrendszer és a területhez kötődés különböző megközelítéseit, valamint szerepüket az élelmiszerellátásban és a vidékfejlesztésben. A kutatás során az alábbi fogalmakat rendszereztem:

- duális élelmiszerrendszer,
- relokalizált/területhez kötődő élelmiszerrendszer,
- alternatív élelmiszerhálózatok,
- rövid élelmiszerláncok.

A szekunder kutatások keretében hazai és nemzetközi szakirodalom tanulmányozása során vizsgáltam az összefüggéseket a fenntartható családi gazdaságok és a helyi élelmiszerrendszerek fogalmak között. Integrált szemléletű vizsgálatok során elemeztem az empirikus kutatásaim célcsoportját a Duna-Tisza közti Homokhátságon található tanyás gazdaságokat. Esetükben az alábbi fogalmakat vizsgáltam:

- a családi gazdálkodás rendszere,
- a tanya, mint rendszer,
- a fenntartható családi gazdálkodás Landais-modellje.

A kutatás egyik lényeges része egy újszerű integrált szemléletű módszer adaptációja, amely alkalmas lehet a különböző elméleti modellek kombinációjára, a gazdaságok tevékenységének értékelésére. Erre a célra több fenntarthatósági módszer tanulmányozása után (Indigo, Rise, Dialect) az IDEA modellt használtam, s kíséreltem meg annak hazai alkalmazását. Ezt indokolta, hogy ez a módszer kiemelten veszi figyelembe a fenntarthatósági tényezők között a családi gazdaságokra jellemző társadalmi feltételeket. Ennek pedig az a fő oka, hogy maga a módszer az ún. Landais-féle fenntartható családi üzemek elméletre épül (1. táblázat).

Az elmélet és a módszer a következő kritériumoknak felel meg:

- gazdaság szintű,
- elsősorban primer adatbázist alkalmaz,
- értelmezi és elemzi a családi, illetve a multifunkcionális mezőgazdaság fogalmakat,
- integráltan kezeli a különböző környezeti, gazdasági és társadalmi – fenntarthatósági – pilléreket.

1. táblázat: A hazai igényekre és lehetőségekre adaptált IDEA modell

	Megismételhető	Élhető	Átadható	Életképes
Általános kérdések	<ul style="list-style-type: none"> • A természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás • Agrár-környezetgazdálkodás • Biodiverzitás • Környezettudatos gazdálkodás 	<ul style="list-style-type: none"> • Értéket őriz meg környezete és az utókor számára • Aktív részévé válik a helyi gazdaságnak • Élelmiszert szolgáltat a városi lakosságnak 	<ul style="list-style-type: none"> • Munkahelyet teremt • Fenntartja és ellátja a gazdálkodó családot • Tudásátadást végez • Támogatja a sokszínűséget 	<ul style="list-style-type: none"> • Hatékony • Gazdaságos • Pénzügyileg független • Infrastruktúrája fejlett • Gazdaságilag átadható • Munkahelyet teremt
	Környezeti	Társadalmi		Gazdasági
Tanyás, családi gazdaságok speciális kérdései	<ul style="list-style-type: none"> • Csökkenti a deflációt • Figyelemmel van a vízgazdálkodásra • Fenntartja az Alföldre jellemző biodiverzitást – tájfajták, szárazságtűrő fajták • Állattartást is végez, és visszaforgatja a szerves anyagokat 	<ul style="list-style-type: none"> • Használja a Homokhátságra jellemző sokszínű gazdálkodási formákat • Helyi terméket állít elő • Bemutatja a tanyasi létformát • Tanyás gazdálkodásra alapozott vidéki turizmust végez • A táj és a gazdaság fejlesztésével lehetővé teszi a helyben maradást/kiköltözést a tanyára. • Informális hálózatot épít a tanyasi és vidéki lakossággal, csökkenti a kulturális elszigeteltséget • Együttműködik más tanyás gazdaságokkal 		<ul style="list-style-type: none"> • Önfenntartó/félig önfenntartó gazdálkodás • Helyi termékeket és turisztikai látványosságot hoz létre – pl.: lovas turizmus • Elérhető útvonalon fekszik • Több lábon áll, hogy kivédje az éghajlati tényezők (anomáliák) negatív hatásait

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A fenti feltételek alapján a kutatás módszertani alapját tehát az IDEA modell adja. A modellhez szükséges indikátorokat egyenként adaptáltam a kutatásom célja szerint, a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás gazdaságainak vizsgálatára. Figyelembe vettem azt is, hogy a rövid élelmiszerláncnak meghatározó szerepe van a családi gazdaságok életképességének fokozásában, ezért az alkalmazott modellt kiegészítettem az élelmiszer-ellátási rendszer kritériumaival is. Ez utóbbihoz az ún. DiagSYAL módszer indikátorait használtam. A módszertan átgondolását és kidolgozását követően primer kutatások során adatbázist hoztam létre, majd leíró, illetve többváltozós statisztikai elemzéseknek vettem alá (faktor- és klaszterelemzés).

2.1. Az adatok forrása és feldolgozása

Az adatok felvételezése több lépcsőben és több megkérdezés során történt meg. Az alkalmazott IDEA módszer sajátosságaiból adódik, hogy kizárólag primer adatbázis alkalmas a kipróbálásához.

A felmérés ütemezése a következő volt:

1. Mélyinterjúk kutatások Franciaország, Közép-Pireneusi régióban.
2. Mélyinterjúk felmérések Magyarországon a Duna-Tisza-közi Homokhátság tanyás térségeiben.
3. Adaptációs kísérletek kisebb mintákon a hazai gazdasági és társadalmi környezet szempontjai alapján.

A franciaországi kutatói ösztöndíjam során 30 helyi termelővel készítettem mélyinterjút, további 10 termelő töltötte ki a kérdőívet és három általuk közösen működtetett értékesítési pont (helyi termék bolt) marketing szempontú elemzését készítettem el. Ezután 2013 első félévében Magyarországon készítettem mélyinterjúkat a Franciaországban alkalmazott kérdések „honosított”, a hazai adottságokra adaptált változatával. A hazai felmérések lefolytatásához a Szövetség az Élő Tiszáért Egyesület által elnyert pályázat biztosított lehetőséget.

A kiválasztásnál azokra a termelő családokra fordítottam különös figyelmet, akik már valamilyen formában végeztek élelmiszer-feldolgozást és részt vettek közvetlen értékesítésben. A vizsgált célterületen, a Duna-Tisza közti Homokhátságon csak közelítő számokat tudunk a közvetlen értékesítést végző, de többnyire multifunkcionális tevékenységgel foglalkozó gazdaságok számáról. Korábbi felmérések alapján a kecskeméti piactanulmány 263 visszaérkezett kérdőívvel dolgozott, a Kamra-Túra honlapján pedig 115 gazdálkodó adatait és termékeit lehet megismerni. Ebből a körből választottam ki azt a 41 gazdát, akik megfeleltek a vizsgálatok feltételeinek, azaz:

- tevékenységük többértékesítő,
- esetleg feldolgozzák termékeiket,
- közvetlen módon értékesítenek,
- vagy folytatnak családtagjaik segítségével falusi vendégasztalt, vagy más pl.: turisztikai, társadalmi tevékenységet.

Franciaországban és Magyarországon egyaránt kis mintákkal dolgoztam (2. táblázat), melynek egyik oka volt, hogy az elemzésekhez nagyon sokrétű kérdéssort kellett készítenem, melyekre a válaszokat személyes megkeresés útján gyűjtöttem össze. A kis elemszám másik és lényegesebb indoka, hogy a célterületet képző családi, multifunkcionális tevékenységeket végző és elsősorban rövid ellátási csatornákon értékesítő gazdálkodók száma mindkét országban alacsony. Korábbi kutatások eredményei viszont alátámasztották azt a felvetésemet, hogy kis elemszámmal is értelmezhető és eredményesen alkalmazható az IDEA modell (M’HAMDI et al. 2009, DEL’HOMME és PRADEL 2005, CORADE és DEL’HOMME 2013).

2. táblázat: A kutatáshoz feldolgozott gazdaságok főbb adatai

Szemponatok	Magyar (n=41)	Francia (n=36)
Jogi forma	(%)	(%)
egyéni vállalkozó	17,0	36,0
őstermelő	61,0	-
társas vállalkozás (kft. bt.)	2,0	3,0
családi vállalkozás	15,0	61,0
Egyéb: kistermelő, adószámos magánszemély	5,0	-
Gazdálkodás formája		
Állattenyésztő	34,2	46,9
Zöldség-gyümölcs termesztő	48,8	28,1
Szőlő-, és bortermelő	4,9	15,6
Vegyes gazdálkodást folytató	4,9	3,0
Méhész	4,9	3,1
Egyéb: gyógynövény, szárított gomba termesztő, előállító	2,4	3,1
Turizmust és vendéglátást folytató	58,5	87,5
Biológiai gazdálkodást folytató	22,0	40,0

Forrás: saját szerkesztés (2013)

3. EREDMÉNYEK

A szekunder kutatások során első célkitűzésem az volt (C1), hogy bemutassam a lokalizált élelmiszerrendszer különböző megközelítéseit és szerepét az élelmiszerellátásban, illetve a vidékfejlesztésben. Arra a kérdésre kerestem a választ: hogyan és miként kapcsolódnak a termelők az élelmiszerrendszerekhez és milyen fejlődési lehetőségek nyílnak meg a számukra az élelmiszerláncok lerövidülésével?

A szakirodalom tanulmányozásánál nyert ismeretek eredményeként csoportosítottam a helyi, a területhez kötődő élelmiszerrendszer, a rövid élelmiszerlánc és a mezőgazdasági termékek direkt értékesítésének fogalmát. Az élelmiszerrendszer elméletéből levezetve két különböző megközelítést állítottam egymás mellé: a vidékfejlesztési és a marketing-központú nézőpontokat. A szakirodalom rendszerezésének eredményei az alábbiakban foglalható össze.

3.1. Rendszerszemléletű megközelítés alkalmazása az élelmiszerellátásra

A környezetet, a társadalmat és a helyi gazdaságot egyaránt érintő kérdéseket ajánlatos és lehetséges rendszerelméletben vizsgálni, hogy annak segítségével összetett válaszok legyenek megfogalmazhatók. Ebből következik, hogy az élelmiszerrel kapcsolatos folyamatok (termeléstől a fogyasztásáig) vizsgálatára is egy rendszer-központú megközelítés adhat megfelelő választ. Az élelmiszerrendszerek -hálózatok, és -láncok definícióit a RASTOIN (2010) által kidolgozott rendszerelméletbe helyeztem el, annak érdekében, hogy mind globális, mind Európa szinten áttekinthető legyen az új típusú élelmiszerellátási lánc szerepe. Az úgynevezett tradicionális piaci modell, mely a rövid élelmiszerláncok és piacok gyűjtőneveként értelmezhető, valójában nem meghatározó szegmense az élelmiszerellátásnak, viszont szerepe fontos. Mindemellet lényeges azt is figyelembe venni, hogy más szerepet töltenek be a feltörekvő, de tradicionális élelmezésformák a fejlett és fejlődő országokban. Mindkét formában a fogyasztói trendek, a termelők helyzete és viszonyuk az élelmiszercsatornák változásaihoz meghatározóak.

Röviden összefoglalva, míg a fejlődő országokban az élelmiszerfogyasztás növekedésének vagyunk tanúi a kiskereskedelmi láncok és világmárkák előtérbe kerülése mellett, addig Európában és a fejlett országokban az élelmiszerfogyasztási trendek más irányú elmozdulása figyelhető meg. Ez főleg a minőségi élelmiszerek fogyasztásának felfutásának, és a hagyományos étkezési szokások irányába mutat. Az élelmiszerfogyasztási irányok természetesen erőteljesen befolyásolják a helyi termelők alkalmazkodását, a termelési struktúráik változását, mely jelenséggel ma Európa bármely pontján találkozhatunk.

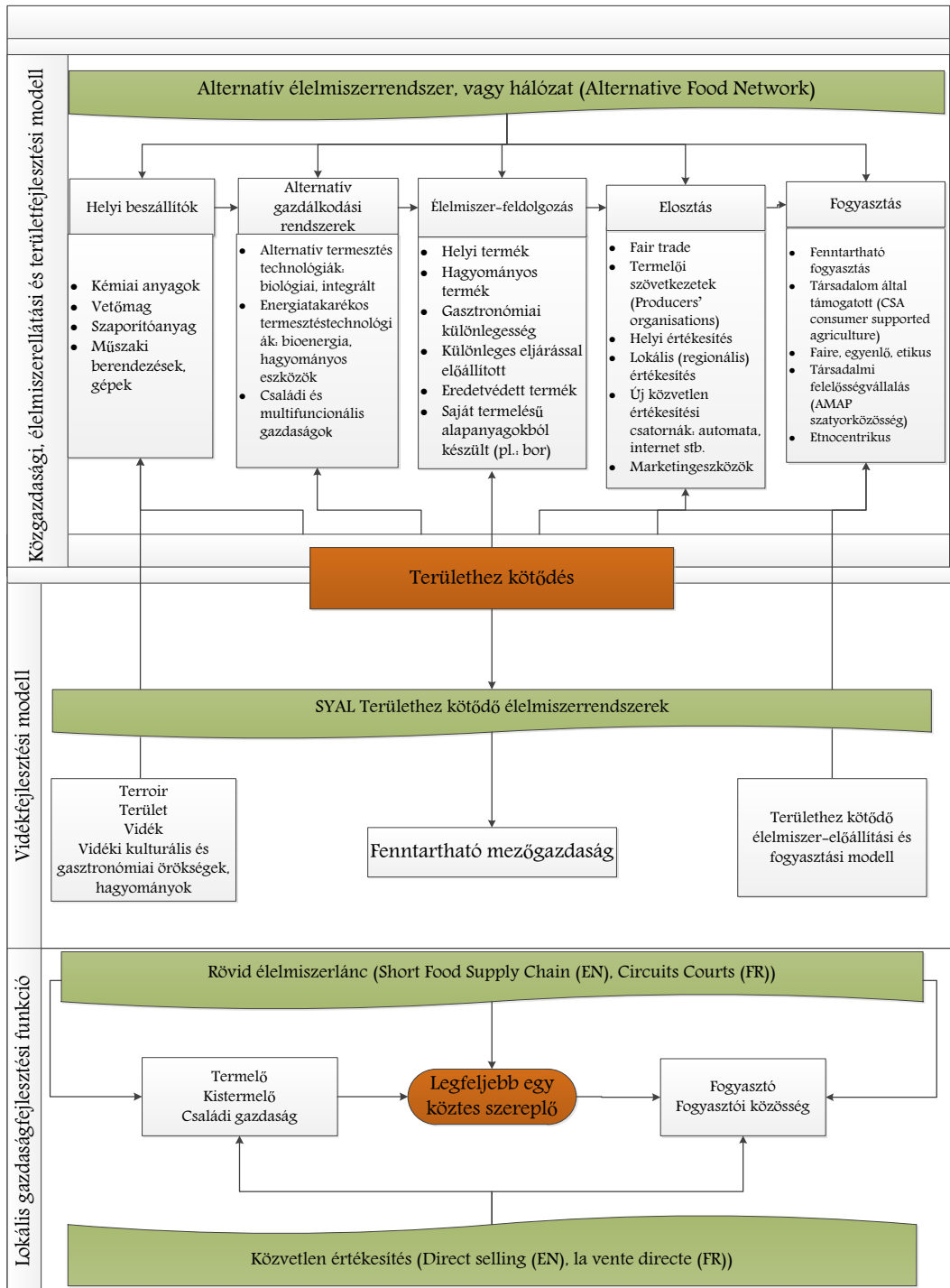
3.2. Az élelmiszerrendszerekkel foglalkozó elméletek megközelítései

A feldolgozott francia, angol és magyar nyelvű szakirodalom tanulmányozása alapján megállapítottam, hogy a holisztikus megközelítésen nyugvó helyi élelmiszerrendszerekkel foglalkozó elméleteket kétféle iskola szerint csoportosíthatjuk: a vidékfejlesztési és a marketing-központú megközelítés alapján. Az irodalmi források strukturálása során rámutattam arra, hogy a marketing-központú szakirodalom a közgazdasági szemléleten, s főleg a mennyiségi indikátorok meghatározásán alapul. Például az alternatív élelmiszerrendszerek neoklasszikus gazdasági megközelítése is a marketing-központú szakirodalomhoz kötődik. E szerint az alternatív élelmiszerrendszerek úgy értelmezhetőek, mint egy védelmi stratégiai elem, avagy egyféle túlélési mechanizmus az elkerülhetetlenül bekövetkező – gazdasági-piaci – globalizációs folyamatokkal szemben. Fokozza a védekezés fontosságát a nemzetközi vámszabályok eltörlése. Ezek alapján (MARSDEN et al. 2007) az alternatív élelmiszerrendszerek alkalmazásával, illetve a relokalizációs törekvések révén az egyes országok képesek elkerülni a vidékies területeik degradálódását, s alternatívát kínálnak a globalizált és iparosodott élelmiszeripari trendekkel szemben.

A vidékfejlesztési alapokon nyugvó elméletek elsősorban területi megközelítést alkalmaznak, vizsgálják az élelmiszerrendszerekkel kapcsolatos politikai intézkedéseket hatásait, továbbá a rendszer lokális fejlesztésének tényleges határait. A megnevezésekben a lokalizált, területi, relokalizált, közeli jelzőket alkalmazzák. Gyakran helyezik a kutatásaik középpontjába, a családi gazdaságok modernizációját, vagy lemaradását és a területi kapcsolatrendszerét (KAYSER 1990). Újszerű megközelítésként jelenítik meg a multifunkcionális mezőgazdaság jelentőségét és törekszenek regionális, vagy térségi magyarázatokat adni. Ezekben szerepet kapnak a „*bottom-up*” (alulról jövő) kezdeményezések hatásának mérése, a helyi szinten kialakuló hálózatok feltérképezése. A társadalmi, gazdasági elemzéseik alapján gyakran javaslatokat tesznek a szükséges helyi politikai intézkedésekre (BARTHE és MILIAN 2012, DUVERNOY et al. 2006).

Mivel kutatásomban a területközpontú vizsgálatokat helyeztem előtérbe, ezért a vidékfejlesztési szempontokra építve mutattam be a helyi élelmiszerrendszerhez, a SYAL-hoz (*Système d’Alimentaire Localisé* – Területhez kötődő élelmiszerrendszer) és a rövid élelmiszerláncához kapcsolódó fogalmakat és értelmezéseket. Összefoglalva a SYAL abban különbözik a helyi élelmiszerrendszer fogalmától, hogy bevonja a fogyasztót és a helyi kultúra egyes tényezőit. Épít a fogyasztói szokásokra, a tradíciókra és ezek a hatásából eredően a sajátos helyi – tájegységi – rendszerek kialakulására helyezi a hangsúlyt. Amíg korábban csak a termelő, a termelési módok és a vidéki terület kapcsolatai álltak a vizsgálatok középpontjában, addig a SYAL rendszere egyfajta holisztikus megközelítéssel szolgál a vidékfejlesztési (térségi) döntésekhez. Ez azért is lehetséges, mivel képes több vidéki szereplő, valamint az intézményrendszer együttes vizsgálatára.

A szakirodalom alapján feldolgozott fogalmakat az alábbi ábrán mutatom be értelmezve az egyes elemek kapcsolódási pontjait (lásd 1. ábra).

1. ábra: A helyi élelmiszerrendszerhez kötődő fogalmak struktúrája
 Forrás: saját szerkesztés (2013)

3.3. A rövid élelmiszerlánc fontosabb fogalmai és azok csoportosításai

A legtöbb feldolgozott szakirodalom főleg rendszerszemléletű megközelítésben értelmezi, valamint az alternatív (helyi, lokális) élelmiszerrendszer részeként magyarázza a rövid élelmiszerláncot (RÉL). E szerint a RÉL a termelők, a fogyasztók és a vidékkel foglalkozók, ott élő lakosok újra kialakuló, revitalizált (újraszerveződő) hálózata (ALLAIRE 2011), amely egy megújuló élelmiszertermelési, -feldolgozási, -értékesítési és -fogyasztási rendszert, valamint mindenekelőtt leginkább egy alulról kezdeményezett együttműködést jelent, illetve alternatív lehetőségeket ajánl az iparszerű termeléssel szemben (MURDOCH et al. 2000). A legtöbb szerző a hálózatosodásban, a szoros kapcsolatokban, a kommunikáció útjának lerövidülésében, illetve a hálózatok működésében látja a RÉL lényegét. Ennek mozgatórugói: a fogyasztói szemléletváltás és a sokoldalú termelői aktivitás.

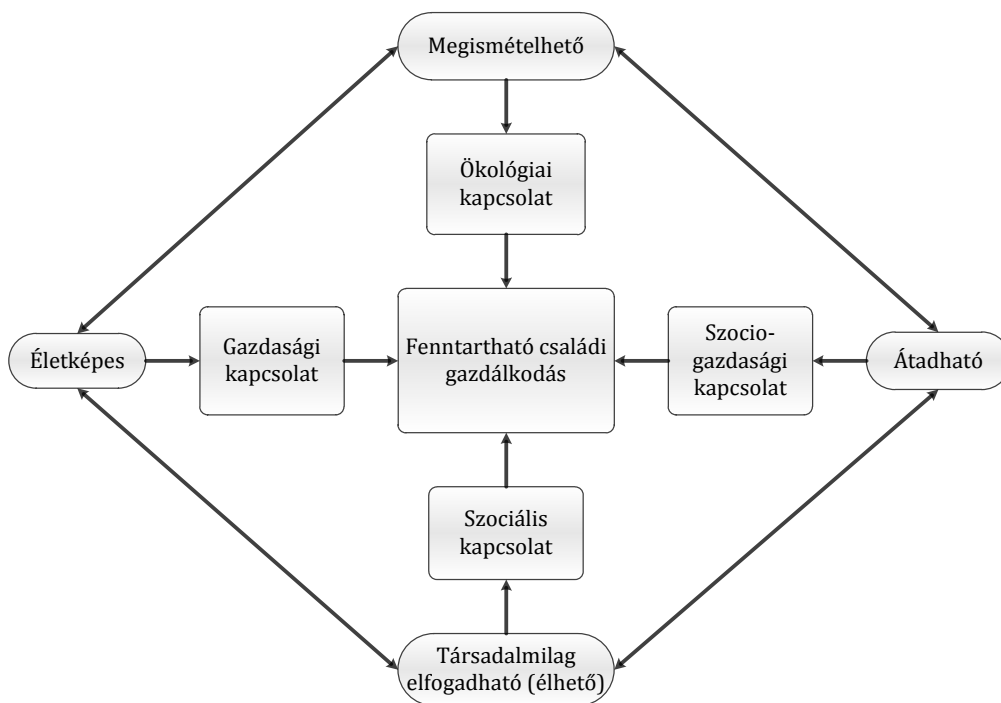
A szakirodalomban ezzel foglalkozó szerzők szinte egyhangúan egyetértenek abban, hogy a rövid élelmiszerlánc fontos vidékfejlesztési eszközzé vált a lerövidült élelmiszerkereskedelem, a közvetlen kapcsolatok, illetve a kistermelők piacra jutása révén. A francia, angol és magyar definíciók közötti különbségeket leginkább a nemzeti sajátosságokból adódó eltérések jelentik, mint a távolság, a gazdálkodók köre, a városi, vagy vidéki fogyasztók csoportja, a köztes szereplők száma és típusa. Véleményem szerint a feldolgozott és rendszerezett ismeretek között a magyar megközelítés leginkább a fizikailag és valójában értelmezhető, megfogható, a leggyakorlatiasabb megfogalmazásokra koncentrálnak, míg a francia, az angol és az amerikai szerzők sokszor alkalmaznak filozofikus, holisztikus hasonlatokat, gondolataikat kiterjesztik egy szélesebb vidékfejlesztési értelmezés irányába, és abba helyezik bene a rövid élelmiszerlánc működését.

3.4. A fenntartható családi gazdaságok és a helyi élelmiszerrendszerek kapcsolata

A szakirodalmi feldolgozás második részében a családi gazdaságok fenntarthatóságának elméleti kritériumait tekintetem át. Mindezt annak érdekében tettem, hogy a szakirodalmi áttekintés segítségével felülvizsgáljam az első hipotézisemet, illetve megvalósítsam a második célkitűzésemet. Ez utóbbi keretében eljutottam Landais fenntartható családi gazdaság modelljéhez, amely elméleti alapot biztosított a primer kutatásaimhoz, lévén, hogy az a családi gazdaságokat a fenntarthatóság középpontjába helyezte. LANDAIS (1998) szerint a fenntartható fejlődés egy hosszú távú cél, mely megnyilvánul a bevételek nagyságában, a munka összetettségében, a területen foglalkoztattak számában, a környezet megővésében és a biodiverzitás biztosításában egyaránt.

A fenntarthatóság, mint komplex tényező, tehát egyfajta kapcsolatot mutat a gazdaság és az őt körülvevő környezet között. Ezeket a kapcsolatokat négy kategóriába lehet sorolni (2. ábra) (közgazdasági feltételek, szociális kapcsolatok, a szocio-gazdasági kapcsolatok és környezettel való kapcsolatok). Eszerint a

Landais-modell kimondja, hogy a fenntartható családi gazdálkodás: megismételhető, életképes, élhető (társadalmilag elfogadható), és átadható. A megismételhetőség, újraalkothatóság a rendelkezésére álló természeti javak racionális felhasználásától és a helyes mezőgazdasági gyakorlatot betartásától függ. A modell feldolgozása után Landais négyes kritérium-rendszerét alkalmaztam a módszertani részben az új modellek adaptálása, illetve megalkotása során.

2. ábra: Landais-féle fenntartható családi gazdálkodási modell
 Forrás: LANDAIS 1998

3.5. A fenntarthatóság mérése IDEA modellel

A kutatásom másik fontos kihívása volt olyan módszerek vizsgálata, amelyek alkalmasak lehetnek a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás gazdasági fenntarthatóságának mérésére. Számos modellt teszteltem, majd az adaptációs vizsgálatok eredményeként az IDEA modellt választottam ki. Ez egyértelműen alkalmasnak tűnt a fenntarthatósági indikátorok kezelésére – különös tekintettel a társadalmi indikátorokra. Az IDEA, francia mozaikszó, ami a következő kifejezést jelenti „Fenntartható Mezőgazdasági Gazdaságok Indikátorai” (*Indicateurs de Durabilité des Exploitations Agricoles*) (VILAIN et al. 2008) (3. táblázat). A modell felépítését tekintve minden egyes pillérre 100 pont adható, ami azt teszi lehetővé, hogy összehasonlíthatóvá váljanak, és egyforma súlyozásúak legyenek a különböző fenntarthatósági tengelyek. A pilléreken belül három-három tényezőcsoportba vonja össze a vizsgált tényezőket, melyek maximálisan elérhető

ponszáma 33-34. Tehát egy gazdaság összesen 300 pontot kaphat, melyből 100-100-100 jut a környezeti, társadalmi és gazdasági pillérekre. Így a gazdaságok összességében és a fenntarthatósági tényezők szerinti vizsgálati szinten is összehasonlíthatóak lesznek.

A modell magyarországi adaptációjának szűk keresztmetszetét a társadalmi pillér indikátorai jelentették, mivel azok a tényezők mutatják a legjelentősebb eltérést a magyar és francia megközelítések között pl.: vidéki szereplők kooperációja, gépkörök alkalmazása, kollektív értékesítés, többgenerációs gazdálkodás, családi gazdaság, mint társadalmi és jogi forma kiforrottsága stb.. A Franciaországban használt indikátorokat nem lehetett maradéktalanul alkalmazni, mivel ez esetben a két ország eredményei nem lehettek volna értelmezhetőek a túl nagy különbségek miatt.

A fentiek alapján a hazai első adaptációs kísérleteim rámutattak arra, hogy a magyarországi viszonylatban nem lehet igazán a család a felmérés alapegysége. Helyette a kistermelőt kellett választani. Ennek ellenére úgy véltem, hogy ajánlatos vizsgálni néhány családi gazdasággal kapcsolatos kérdést is, mint például a gazdaság átadása a fiatalabb generációknak, vagy akár a családi munkaerő foglalkoztatási jelentősége stb.. A vizsgálatok egyben igazolták azt a feltevésemet is, miszerint a hazai társadalmi és egyben gazdasági fenntarthatóság kulcskérdése, hogy a félig önfenntartó-önellátó gazdaságok, illetve a hazai kistermelők hogyan képesek piaci szereplővé válni.

A piaci szereplővé vált gazdaság a piacról szerzi be a szolgáltatásokat, tehát azzal, hogy kilép az önellátásból szembesül egy folyton változó külső környezeti tényezővel. Így az is kérdés marad, hogy milyen indikátorok teszik lehetővé függőségének lehetséges csökkentését (KUCZI 2000).

Összefoglalva az IDEA modellt, amelyet a munka során egyfajta új hibrid modellbe foglaltam bele, alkalmas a hazai adaptációra, használható a fenntarthatósági, valamint a rövid élelmiszerláncot meghatározó kritériumrendszer együttes alkalmazására.

Mivel az IDEA kizárólag a termelőt vizsgálja, ezért szükségesnek tartottam a kutatást kibővíteni a gazdálkodók környezetére is. A területi feltételrendszerek bemutatásához egy olyan modellt alkalmaztam, amely az IDEA modell mintájára készült el. A DiagSYAL szintén indikátoralapú és a vállalkozás központú mérőszámokat kiegészíti a terület felmérésére alkalmas mutatószámokkal. Neve *a DIAGnostic du SYstème Alimentaire Localisé*, azaz a helyhez kötött élelmiszerrendszerek elnevezéséből ered. A módszer három főtémát jelöl meg, amelyek vizsgálata lényeges az alternatív élelmiszerrendszer gyakorlati alkalmazása során:

- területhez kötődő feltételek,
- a helyi termékekhez,
- és végül a helyi szintű vidékfejlesztés feltételei.

3. táblázat: Az IDEA modell tényezői

Tényező	Indikátor	Ind.	Érték	Max.érték
Ökológiai fenntarthatóság (pillér)				
Diverzifikáció	Éves és ideiglenes kultúrák diverzitása	A1	14	33
	Évelő kultúrák diverzitása	A2	14	
	Állatok diverzitása	A3	14	
	Óshonos- és tájfajták megőrzése	A4	6	
Környezetvédelem	Vetésforgó	A5	8	33
	Parcellák mérete, elhelyezkedése	A6	6	
	Szerves anyagok felhasználása	A7	5	
	Ökológiai puffér zónák kialakítása	A8	14	
	AKG és Natura 2000	A9	4	
	Legelőhasznosítás	A10	5	
	Takarmányszükséglet kielégítése	A11	3	
Mezőgazdasági gyakorlat	Tápanyag-utánpótlás	A12	8	33
	Hígrágya kezelése	A13	3	
	Növényvédelem	A14	13	
	Állategészségügyi kezelések	A15	3	
	Talajvédelem	A16	5	
	Vízvédelem	A17	4	
	Energiafüggőség	A18	10	
Társadalmi és területi fenntarthatóság (pillér)				
Helyi termékek és területi kötődés	Védjegyek és helyi jelleg	B1	5	33
	Termékek mennyisége (önellátás/piacra termelés)	B2	5	
	Minőségellenőrzési rendszer	B3	5	
	Saját márká, megjelenés	B4	5	
	Gazdaságok innovációs készsége	B5	6	
	Értékesítés rövid élelmiszercsatornákon keresztül	B6	7	
Foglalkoztatás és szolgáltatások	Képzettség	B7	7	33
	Önellátás és helyi források felhasználása	B8	5	
	Szolgáltatás, diverzifikáció	B9	5	
	Munkahelyteremtés és családi foglalkoztatás	B10	6	
	Helyi szintű együttműködés	B11	5	
	Hosszú távú tervezés	B12	3	
Helyi kapcsolatrendszer	Kooperációs készség	B13	10	34
	Terület megközelíthetősége	B14	5	
	Partnerség, támogatások	B15	5	
	Részvétel képzésben, tudásátadásban	B16	3	
	Motiváltság: fenntartásra, folytatásra	B17	5	
	Elszigeteltség	B18	3	
	Turizmus	B19	3	
Gazdasági fenntarthatóság (pillér)				
Jövedelmezőség	Jövedelmezőségi ráta	C1	20	30
	Off-farm jövedelem	C2	10	
Önállóság	Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte	C3	10	25
	Élelmiszercsatornák alkalmazása	C4	15	
Átadhatóság	Átadhatóság	C5	25	25
Hatékonyosság	Termelői folyamatok eredményessége	C6	25	25

Forrás: VILAIN et al. (2008) és a 2011-2012-ben elvégzett adaptációs kísérletek alapján saját szerkesztés (2013)

A modell az IDEA-hoz hasonlóan 43 indikátort tartalmaz és súlyozása is hasonlóan történik. A maximálisan elérhető pontszám 300 pont, az egyes pillérek 100-100-100 pont. Az új módszer azonban jelenleg nem tartalmazza az egyes indikátorok értékét, mivel kipróbálása jelenleg folyik több európai régióban. Ennek ellenére a modell elméleti megközelítését alkalmasnak ítélem meg az empirikus kutatásaimba való integrálásra. Ennek értelmében a mélyinterjúk feldolgozása során az eredményeket a DiagSYAL féle kritériumok alapján is értékeltem. A módszer 43 indikátorából 11 vizsgálja a térségben található gazdaságokat multifunkcionális tevékenységek, élelmiszer-feldolgozás és rövid élelmiszerláncon keresztüli értékesítés szempontjából (4. táblázat). Ezek alapján vizsgáltam a klaszterelemzés által létrejött termelői csoportokat.

4. táblázat: A modell megmaradt és vizsgált indikátorai

Indikátor neve	száma	Kategória
Multifunkcionális gazdaságok és minél sokszínűbb termelés	T1.2	
Élelmiszer-feldolgozás hagyománya a régióban a gazdák részvétele alapján	T1.3	Élelmiszer-előállítás funkciói
Agrár-környezeti szempontokhoz igazodó termelés	T1.4	
Termelők motiváltak a helyi értékesítésben	T1.5	
Élelmiszer-feldolgozáshoz szükséges infrastruktúra megléte (pl.: vágópont, gyümölcsfeldolgozó)	T1.6	
A „terroir”-hoz kötődő identitástudat a fogyasztók és termelők részéről	T2.2	Területi kohézió
Vállalkozások K+F-re irányuló hajlama	T3.3	K+F funkciók
Gazdaságok innovációs készsége	P2.1	
Helyi élelmiszerek értékesítési lehetősége a közétkeztetésben és éttermeknek	P2.2	Értékesítés
Turizmusban rejlő lehetőségek	P2.3	
Figyelemfelhívás az oktatás és a kultúra segítségével	P2.4	

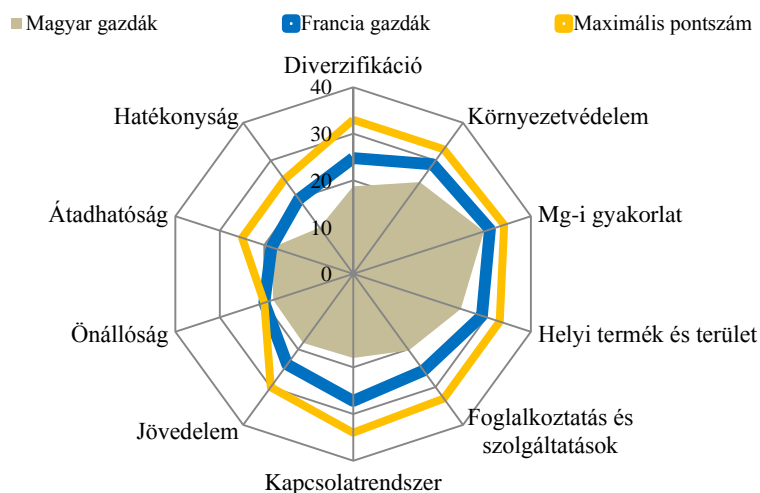
Forrás: EPL Toulouse munkája alapján értelmezés (2013)

3.6. Statisztikai vizsgálatok az IDEA modell indikátorai alapján

Az értekezés Eredmények c. fejezetében részletesen ismertettem a területek sajátosságait, és a vizsgált célcsoport jellemzőit, amelyekre építve elvégeztem az IDEA modell indikátorainak segítségével a szükséges felméréseket. Első lépésként leíró statisztikai elemzéseket készítettem el, annak érdekében, hogy feltárjam a minta alapvető tulajdonságait és az elemi összefüggéseket.

Az IDEA modellben felhasznált mélyinterjúk adatainak kvantitatív értékelése után egy 77x50-es mátrixot készítettem, amelynek adataiból először a környezeti, társadalmi és gazdasági pillérek szerinti fenntarthatóságot vizsgáltam külön-külön a két régióban, a Kiskunságban és a Közép-Pireneusokban. A pillérekben belül olyan tényezőket különböztethetünk meg, amelyek vizsgálata szignifikáns eltérésekre képes rámutatni. A gazdaságokat először termelési ágazatonként tanulmányoztam, majd a minták összehasonlítását végeztem el hálódiaagramon ábrázolva (3. ábra). Az ábrák egyértelműen mutatják az alapvető különbségeket a két vizsgált csoport

között. Jelentős eltérést a környezeti tényezők esetében a diverzifikáció, a társadalmi indikátorok vizsgálatánál a kapcsolatrendszer, a gazdasági pontszámoknál pedig a hatékonyság mutatott.

3. ábra: Hálódigram a magyar és francia gazdaságokról tényezők szerint
Forrás: saját szerkesztés (2013)

Az IDEA modell leíró statisztikai vizsgálataiból a következő következtetéseket vontam le:

- A hasonló mintából származó francia és magyar gazdaságok adatai között fenn áll különbség a fenntarthatóság szempontjából.
- A gazdálkodási forma meghatározza a multifunkcionális családi gazdaságok fenntarthatóságát.
- A biológiai sokféleség meghatározza a teljes gazdaság fenntarthatóságát.
- A kis és közepes méretű állattartó gazdaságok számára a tevékenységek diverzifikálása, a közvetlen értékesítés és a helyi feldolgozás megoldást jelentenek a felmerülő gazdasági és értékesítési problémákra.

3.7. Gazdálkodói csoportok kialakítása az IDEA modell alapján

Kutatásom második lépéseként többváltozós statisztikai elemzésekkel (főkomponens- és klaszteranalízis) vizsgáltam meg az IDEA-modell indikátorait. Ennek egyik eredménye, hogy mind a francia, mind a magyar gazdálkodók jól csoportosíthatóak a fenntarthatósági kritériumok alapján, valamint az egyes klaszterek gazdasági tevékenységeinek az erős és gyenge pontjai megállapíthatók. A főkomponens analízis során négy komponens jött létre a hazai termelők vizsgálata során, és öt a francia termelők esetében. Majd ezt követően a főkomponenseket K-közép klaszteranalízissel vizsgáltam, mellyel négy-négy klasztert tudtam megkülönböztetni (5-6. táblázat). A klaszterek értelmezése során az új homogén csoportokat azonos kritériumok szerint vizsgáltam meg.

5. táblázat: Klaszterközpontok a k-közép eljárás során, a magyar termelők esetében

	Piacozó kistermelők n=9	Elkötelezett közép n=14	Több lábbon álló haladók n=7	Lemaradó önellátók n=11
Állattartás indikátorai	0,03	0,77	-0,57	-0,65
Gén- és természetmegőrzés	-0,04	0,63	-0,01	-0,77
Környezetvédelem	-1,22	0,56	0,58	-0,08
Termék és minőség	0,24	0,53	0,75	-1,35
Multifunkcionális gazdálkodás	-0,22	0,34	1,04	-0,92
Értékesítési csatornák	0,54	0,05	0,40	-0,77
Elszigeteltség, félig önellátás	0,68	-0,55	0,61	-0,24
Gazdasági tényezők	-0,96	0,10	1,00	0,01

Forrás: saját szerkesztés (2013)

6. táblázat: A klaszterek elnevezése a francia termelők esetében

	Lemaradó beletörődők (n=5)	Hagyományos feldolgozók (n=13)	Környezettudatos innovátorok (n=5)	Éljenjáró állattartók (n=13)
Állattartás	-0,79	-0,73	- 0,22	1,12
Környezetterhelés	-1,09	-0,11	0,84	0,20
Agrár-környezetgazd.	-0,28	-0,42	0,78	0,23
Hagyományos, környezettudatos gazd.	0,027	0,63	0,19	-0,72
Termék és minőség	-1,53	-0,19	0,58	0,56
Multifunkcionális gaz.	-1,52	0,00	-0,28	0,70
Rövid értékesítési csat.	-1,99	0,05	0,49	0,53
Feldolgozott termékek és értékesítésük	-1,50	0,31	-0,06	0,29
Gazdasági tényezők	-0,47	0,50	-1,47	0,25

Forrás: saját szerkesztés (2013)

A csoportok sajátosságait összefoglalóan egy újabb mátrixba rendezve (7. táblázat) megfigyelhető az egyes csoportok fenntarthatósága közötti eltérés. A táblázatot kiegészítettem a módszer fejezetben megnevezett területi kritériumokkal (a Duna-Tisza közti Homokhátságra jellemző tanyás és a francia termelők esetében hegyvidéki területek sajátosságait adó tényezők). Valójában minden egyes termelői csoportot összevettem a Landais-féle fenntarthatósági pillérekkel (megismételhető, élhető, átadható, életképes) a köztük fennálló összefüggés erőssége alapján. A korrelációs vizsgálatok során kirajzolódtak a legfontosabb tulajdonságok a gazdálkodás módját illetően, majd a modell-kombináció segítségével rámutattam azokra a speciális sajátosságokra is, amelyeket a családi

gazdaságok fenntarthatóságának feltételeként állapítottam meg. Annak ellenére, hogy a mintavételben kizárólag a multifunkcionális tevékenységeket végző, és alapvetően rövid élelmiszerláncokban értékesítő családok voltak, mégis kimutatható jelentős különbség a fenntarthatóságuk megítélésében. Végül az egyes csoportok meglétét és gyakorlatát esettanulmányok bemutatásával támasztottam alá.

A csoportok vizsgálatának eredménye igazolta a második hipotézisemet, amely azt állította, hogy a felmért hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszerláncok elérése és minél több RÉL csatorna alkalmazása. A hipotézis első felét leíró statisztika és a keresztábra elemzése bizonyította, a többváltozós elemzések során létrejött klaszterek (termelői csoportosítás) pedig alátámasztották, a rövid élelmiszerláncok jelentőségét a fenntarthatóság területén.

A többváltozós statisztikai elemzések által feltárt összefüggések igazolták, hogy a duális élelmiszerrendszer tradicionális piacainak esetében a kistermelők tevékenységének fenntarthatósága és a helyi élelmiszerellátás közvetlenül hatnak egymás fejlődésére. Mindezen túl kutatásaim gyakorlati hasznossága abban rejlik, hogy új módszert mutattam be a családi gazdaságok fenntarthatóságának kvantitatív mérésére. Ennek keretében új környezeti, társadalmi és gazdasági indikátorokat alkalmaztam, melyek további kidolgozás függvényében alkalmasak lehetnek a Közös Agrárpolitika vidékfejlesztési célterületeibe történő beavatkozások hatásvizsgálatára. Továbbá az eredmények rámutattak egy részterület („*niche*”) fontosságára, illetve meglétének hasznosságára, amely a hazai családi gazdaságok fejlődésében és a vidéki területek kulturális örökségének fenntartásában meghatározó lehet.

Eredményeimet összefoglalva elmondható, hogy a vizsgált családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, amennyiben környezeti szempontból „megismételhetőek”, gazdasági szempontból életképesek, és társadalmilag elfogadhatóak, élhetőek, illetve átadhatóak a következő generáció számára. Azonban az IDEA modell vizsgálatai bizonyították, hogy a fenntarthatóságnak számos kombinációja lehetséges, még akkor is, ha nem minden kritérium teljesül a kívánatos mértékben.

A kutatásaim igazolták, hogy a vizsgált családi gazdaságok – annak ellenére, hogy szigorú feltételek szerint történt kiválasztásuk – egy nagyon diverzifikált, sokszínű csoportot képeznek a mezőgazdasági termelők között. Fokozatosan nő a szerepük a lokális élelmiszerrendszeren belül, mivel az élelmiszerellátásban fontos tevékenységet végeznek. Kirajzolódott a környezetvédelmi pillér jelentősége is, azaz a gazdálkodás minősége nem csak megalapozza az adott termelő környezeti fenntarthatóságát, hanem gazdasági jelentőségére is hatással van a piacon való megjelenése alapján.

7. táblázat: Összesítő táblázat a fenntarthatósági mérések alapján

	Homokhátság n=41				Közép-Pireneusok n=36			
	Piacozó kis-termelők n=9	Elkötelezett közép n=14	Multifunkcionális haladók n=7	Lemaradó önellátók n=11	Lemaradó beletörődők n=5	Hagyományos feldolgozók n=13	Környezettudatos innovátorok n=5	Éljenjáró állattartók n=13
Megismételhető	erősen	erősen	igen, de még erősíthető	közepesen	közepesen	közepesen erős	erősen	erősen
A területre jellemző környezeti sajátosságokra figyelemmel van	jellemző	jellemző	közepesen erős	részben	részben	jellemző	jellemző	közepesen erős
Élhető	közepesen	erősen	erősen	gyengén	közepesen	közepesen erős	erősen	erősen
Tanyás gazdálkodás/Hegyvidéki gazdálkodás sajátosságai társadalmi vonatkozásban megjelennek	igen, de fejleszteni szükséges	igen	igen	inkább hátrányként jelenik meg	inkább hátrány, de tud élni is vele	részben	igen	igen
Átadható	gyengén	közepesen erős	erősen	nem	gyengén	erősen	erősen	erősen
Generációk között átadhatóvá válik Sajátos gazdálkodási formát alakít ki	nem	igen	igen	nem	nem	részben	igen	igen
Életképes	közepes - gyenge	erősen	erősen	nem	gyengén	erősen	közepesen	erősen
Képes piacra lépni/Túllép a termelési tevékenységen és diverzifikálja tevékenységét	gyengén	igen	igen	nem	részben	részben	részben	igen

Forrás: saját vizsgálatok, 2013

4. HIPOTÉZISVIZSGÁLAT

Hipotézis (H1):

A multifunkcionális mezőgazdasági családi gazdaságok hatékonysága erős kapcsolatban áll a helyi élelmiszerrendszerek kialakulásával és fejlődésével Magyarországon is, illetve a családi gazdaságok abban az esetben fenntarthatóak, ha aktív kapcsolatot és többoldalú együttműködést ápolnak az őket körülvevő vidéki területekkel.

Státusz: Részben igazolt hipotézis.

A hipotézis első felét nem támasztotta alá maradéktalanul a magyar tanyai gazdaságok elemzése. Valóban fontos eleme, és minden egyes klaszterben megjelent a helyi élelmiszerrendszer, de az is látható, hogy alapvetően egy fejletlen helyi élelmiszerrendszer mellett is létezik a multifunkcionalitás, a több lábbon álló és mindenképpen fenntartható családi gazdaság Magyarországon. Tehát a két rendszer között nincs függőségi kapcsolat, de kiegészítik egymást.

A hipotézis második fele elfogadható, mivel a hazai termelők alacsony kooperációs készségét és minimális részvételét a helyi csoportos kezdeményezésekben a főkomponens-analízis bizonyította. A rövid ellátási láncok vizsgálata és a többváltozós elemzések is megerősítették, hogy minél több helyen és minél több csoportos kezdeményezésben vesz rész egy családi gazdaság, annál biztosabb a gazdasági és egyben a helyi társadalmi háttere és a fenntarthatósága.

Hipotézis (H2):

A vizsgált hazai családi gazdálkodói kör fenntarthatóságának fontos feltétele a rövid élelmiszer-csatornák elérése és minél több ilyen csatorna alkalmazása.

Státusz: igazolt hipotézis.

Megállapítottam, hogy az értékesítési csatornák megválasztásánál fontos fenntarthatósági kritérium az, hogy a termelő minél több értékesítési csatornát tudjon alkalmazni (s azok mind a konkrét földrajzi távolságot, mind a társadalmi kapcsolatokat tekintve elérhetőek legyenek). Magyarországon nagy probléma a kollektív értékesítés hiánya, amelynek előfeltétele a kooperációs készség.

Hipotézis (H3):

Az IDEA fenntarthatósági modell adaptációs nehézségeit és egyben a francia és a magyar termelők közötti legnagyobb különbségeket nem a gazdasági fenntarthatóság problémája okozza, hanem a társadalmi kritériumok különbözősége.

Státusz: igazolt hipotézis.

A társadalmi indikátorok változtatása és vizsgálata során kirajzolódtak a magyar, és francia vidéki jellemzők közötti eltérések (pl.: vidéki szereplők kooperációja, gépkörök alkalmazása, kollektív értékesítés, többgenerációs gazdálkodás, családi gazdaság, mint társadalmi és jogi forma kiforrottsága stb.). Az eredeti francia modell indikátorait nem lehetett maradéktalanul adaptálni, mivel a különbségek jelentősek, ezért az eredmények nehezen értelmezhetők. Ezért inkább a magyar adottságokra készítettem új indikátorokat a már meglévő és elismert kutatások alapján, és azok szerint használtam fel a Franciaországban és Magyarországon felvett mélyinterjúk eredményeit. Ezzel a megközelítéssel relevánsabb, hazai szempontból megbízhatóbb és elemezhetőbb eredményeket kaptam.

Hipotézis (H4):

A hazai termelők között is létezik egy jól képzett, felkészült, sokféle tevékenységet végző csoport, amelyek tagjai megfelelő irányú támogatások esetén aktív és dinamikus szereplőivé válhatnak a homokhátsági tanyás térségekre koncentrááló vidékfejlesztésnek.

Státusz: igazolt hipotézis.

Az állítás helyességét a klaszterelemzés eredményei támasztották alá: a magyar klaszterek között két csoport is igazolta (elkötelezett közép, és multifunkcionális haladók), hogy léteznek olyan gazdák, akik többféle multifunkcionális tevékenységet végeznek és képesek fenntartani gazdaságukat, családjukat, sőt munkahelyet teremtenek a stabil gazdasági háttér elérésével.

5. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK

Kutatásom során új megközelítésben, azaz eddigi marketing-szemponútú vizsgálatok helyett vidék- és térségfejlesztési megközelítésben értelmeztem a helyi, a tájhoz, a területhez kötődő élelmiszerrendszer, a rövid élelmiszerlánc és a mezőgazdasági termékek direkt értékesítésének fogalmát és rámutattam azok társadalmi jelentőségére (**T1, C1**).

Elméleti modellekre támaszkodva rámutattam a lokalizált élelmiszerrendszer és a fenntartható családi gazdálkodás témakörök közötti összefüggésekre, illetve ezekkel kapcsolatosan egy újszerű vizsgálati módszer szükségességére (**T2, C2**).

A magyarországi vidéki társadalmi és gazdasági környezetben értelmeztem és arra adaptáltam két elméleti megközelítést az úgynevezett „SYAL” a területhez kötődő élelmiszerrendszer fogalmát, majd a fenntartható családi gazdaságok Landais-féle modelljét (**T3, C3**).

(Ezáltal a hagyományos három-pilléres fenntarthatósági vizsgálat helyett egy újszerű négy-pilléres elméletet alkalmaztam: mely szerint a fenntartható családi gazdálkodás megismételhető, életképes, élhető (társadalmilag elfogadható) és átadható.)

Átalakítottam és alkalmaztam a Duna-Tisza közti Homokhátságára értelmezve az ún. IDEA modellt, és bizonyítottam alkalmazhatóságát a családi gazdaságok fenntarthatóságának objektív mérésére (**T4, C4**).

Az IDEA modell alkalmazásával jól elkülöníthető homogén csoportokat alkottam a vizsgált magyar és francia termelők fenntarthatósága alapján és javaslatokat tettem fejlesztési lehetőségeikre, sajátos igényeikre, illetve a multifunkcionális tevékenységekre figyelemmel a rövid élelmiszerláncokban betöltött szerepükre (**T5, C5**).

6. JAVASLATOK

J1: Mivel a dolgozat a holisztikus megközelítésre koncentrált, ezért az alternatív élelmiszerrendszereket alkotó egyes elemek csak részint kerültek megtárgyalásra. Ezért javasolható a komponensek további szakirodalmi vizsgálata, majd hazai szerepük felmérése a további fejlesztési irányok meghatározásához.

J2: Indokolt a hazai folyamatok összevetése más országok gyakorlatával a lokális élelmiszerrendszerek kialakulása terén. Hiánypótlónak ítélek meg egy olyan nemzetközi jogi és adózási környezetvizsgálatot a családi gazdasági üzemekről és fenntarthatóságukról, amely tapasztalatai hozzájárulnának a hazai kistermelők működési környezetének érdemi fejlődéséhez.

J3: A hazai kisgazdaságok felmérése érdekében indokoltnak tartom a mintavétel kiterjesztését a többi hazai régióra, főleg más alföldi tájakra, ahol az egykori tanyás térségek valószínűleg releváns társadalmi és gazdasági különbségeket mutatnak, mint a Duna-Tisza közti Homokhátság tanyás gazdaságai.

J4: Érdemes lenne kibővíteni a vizsgálatokat egy szélesebb gazdálkodói körre, azaz olyan esetekre, ahol az értékesítés formája jelentősen diverzifikált. Egyúttal szükségesnek vélem összevetni a jelentősen nagyobb (konvencionális, akár ipari méretű) üzem nagysággal rendelkező termelők fenntarthatóságát a családi alapokon nyugvó kisgazdaságokéval.

J5: A fenntarthatósági indikátorokhoz hasonlóan a DiagSYAL használhatónak bizonyul a gyakorlati felhasználásban monitoring vizsgálatokhoz. Mindemellett mivel a módszer nemzetközi szintű továbbfejlesztése jelenleg is zajlik a monitoring indikátorok megalkotása érdekében, azok folyamatos hazai aktualizálása szükséges.

J6: Franciaországban az IDEA-t pedagógiai módszerré fejlesztették, mivel egyszerűbb formájában a diákok által jól hasznosítható mérési eszköz. A modell alkalmazása a hazai felsőoktatásban is segítené megérteni a holisztikus megközelítést, illetve hozzájárulna a fenntarthatóság szemléletének elsajátításához.

J7: A disszertáció egyik fontos eredményének tekintem a hazai tanyás gazdálkodói kör csoportosítását a fenntarthatóság, a multifunkcionalitás, és a helyi élelmiszerrendszer ismérvei alapján. Javaslom a kialakult termelői szegmensek alkalmazását a jelenleg folyó REL tematikus alprogram intézkedéseinek kialakításakor.

J8: A dolgozat eredményei és az igények felmérése támpontul szolgálhatnak az agrár szaktanácsadásban és az oktatásban egyaránt. Így a termelői piacokat, dobozrendszereket, egyéb piacra jutási lehetőségeket szervezők részére rendezett képzéseken elősegítheti a gazdák tevékenységének jobb megértését, szegmentációját, ami nagy segítséget nyújthat a szaktanácsadásban résztvevő közreműködők számára is.

7. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT FONTOSABB PUBLIKÁCIÓK

Tudományos folyóiratok – idegen nyelven

1. Kujáni K. (2011): The French multifunctional model and the sort food supply chain as the adaptable examples in the case of small and self-subsistence farms of the New Member States; pp. 44-53 *Economy Policy and Agri-food Sector*. Varsó: 2011. december 11. In: *Problems of world agriculture* (Szerk: Manteuffel Szoega H.) Warsaw University of Life Sciences Press, Varsó, 181 p. ISSN 2081-6960
[http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2011_T11\(26\)_z3.pdf](http://www.wne.sggw.pl/czasopisma/pdf/PRS_2011_T11(26)_z3.pdf)
2. Kujáni K. és Fehér I. (2012): Adaptation of a new model for assessing the sustainability at farm-level. pp. 63-73 *Gödöllő: Economics of Sustainable Agriculture*; Szent István Kiadó, 256 p. HU ISSN 2062-445X

Tudományos folyóiratok – magyarul

1. Fehér I. és Kujáni K. (2010): A vidéki hálózatok tevékenysége és eredményei az Európai Unióban – Kételyek és esélyek. *Gazdálkodás* 55 (3) pp. 296-308
2. Kujáni K. és Varga H. (2012): A méhészeti családi vállalkozások fenntarthatósági kritériumainak vizsgálata IDEA módszerrel. *Acta Ovariensis* 54 (2) pp. 45-59
3. Kujáni K. (2012): A közvetlen értékesítés módszerei a francia vidékfejlesztésben. *A Falu* 27 (4) pp. 59-68
4. Kujáni K. (2014): Az alternatív élelmiszerellátó rendszerek gazdasági és társadalmi beágyazódása az európai vidékfejlesztésbe. *Gazdálkodás* 58 (1) pp. 30-40

Tudományos könyv, könyvrészlet – magyarul

1. Kujáni K. és Fehér I. (2012): Franciaországi tapasztalatok az európai agrár- és vidékpolitika megítélésében. (Improvizáció a dzsesszben alapvető, azonban az agrárpolitikában keressük a konszenzust!) pp. 207-218 In: Csete, L., Fehér, I. (Szerk.): *Az Agrár-vidékfejlesztési és élelmiszer-marketing trendek*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó 269 p. ISBN: 978-963-269-6
2. Fehér I. és Kujáni K. (2012): Térségfejlődés és a kultúra összefonódása. pp. 86-101 In: Farkas A. et al. (Szerk.): *A filozófia párbeszéde a tudományokkal - A 70 éves Tóth Tamás professzor köszöntése*. Budapest: Protokollár Tanácsadó Iroda 447 p. ISBN: 978-963-7044-61-8

3. Mácsai É., Kujáni K., Juhász A. (szerk.), Hamza E., Györe D. (2012): A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacra jutásában. – Élet a modern kiskereskedelmi csatornákon kívül? Budapest: Agrárgazdasági Kutatóintézet. Agrárgazdasági Tanulmányok. 121 p. ISBN 978-9-634915-76-8, ISSN 1418-2122

Tudományos konferencia előadás kiadványban megjelentetve – idegen nyelven

1. Kujáni K. és Varga H. (2012): Challenges and opportunities of the beekeeping family farms measured by the IDEA model. (Poszter) XI. Wellmann International Scientific Conference 10th May 2012., Book of abstract Hódmezővásárhely. s.l.
2. Kujáni K., Fehér, I., Flamant, J.C. (2012): A new holistic approach in the investigation of farms in the Danube Region. pp. 138-143. 7th International Conference for Young Researchers 12-14 November 2012 Gödöllő (Hungary) (CD kiadvány). ISBN 978-963-269-319-4
(D:\ 7th International Conference for Young Researchers\Poster\Kujani_Feher_Flamant.pdf)
3. Kujani K. (2013): Innovation in alternative food supply systems – New interpretation of agro chain model. pp. 157-167 In: Szendrő K., Soós M., Nagy M. (szerk.) *Proceedings of the 4th International Conference of Economic Sciences Konferencia*. Kaposvár: Kaposvár University, 2013.05.09-2013.05.10. ISBN:978 963982161 3.
(D:\ Proceedings of the 4th International Conference of Economic Sciences Konferencia\ Kujani.pdf)
4. Kujani K., Csikne M. E., Feher I.(2013): Exemple d’exploitation agricole en circuits courts - Une analyse comparative régionale entre la Hongrie et la France; CCP 2013 – Les circuits courts de proximité : renouer les liens entre territoires et consommation alimentaire Konferencia 2013. június 4-5. AgroParistech, Párizs Konferencia különkiadás – Economie Rurale – megjelenés alatt

Tudományos konferencia előadás kiadványban megjelentetve – magyarul

1. Kujáni K. (2009): A homokhátsági vidékfejlesztés eredményességének vizsgálata franciaországi példák alapján. pp. 802-806 Kecskemét: Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia 2009. szeptember 3-4. Kecskemét; In: Ferencz Á (Szerk.): *Erdei Ferenc V. Tudományos Konferencia II.* kötet Felelős kiadó: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Kar. 991 p. ISBN: 978-963-7294-75-4
2. Kujáni K. és Varga H. (2011): Méhészettel foglalkozó családi vállalkozások fenntarthatósági vizsgálata az IDEA modell alkalmazásával. pp. 1-6 Keszthely: XVII. Ifjúsági Tudományos Fórum 2011. április 21. CD

kiadvány

(D:\6_Agrargazdasagtan_Vallalatigazdasagtan_Informatika_06_Kujani_Varga.pdf)

3. Kujáni K. és Varga H. (2011): Az IDEA fenntartható mezőgazdasági modell alkalmazási lehetőségei a Nyugat-dunántúli régió méhészeti vállalkozásaiban. pp. 89-95 Csíkszereda: Gazdasági és Üzleti Kihívások a Kárpát-medencében Konferencia 2011. május 6-7., SAPIENTIA Erdélyi Magyar Tudományegyetem, In: Lázár E. (Szerk.): *Gazdasági és üzleti kihívások a Kárpát-medencében konferenciakötet*. Csíkszereda: Státus Kiadó. 353 p. ISBN: 978-606-8052-52-6
4. Fehér I. és Kujáni K. (2011): Új IDEA, egy új módszer a fenntarthatóság kérdésére – Esettanulmány Dél-Franciaországból. pp. 487-492 Kecskemét: Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia 2011. augusztus 25-36. In: Ferencz Á. (Szerk.): *Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet*, Felelős kiadó: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Kar. 561 p. ISBN: 978-615-5192-00-5
5. Kujáni K. és Varga H. (2011): A méhészettel foglalkozó családi gazdaságok előtt álló kihívások és lehetőségek az IDEA modell szerint. pp. 386-390 Kecskemét: Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia 2011. augusztus 25-36. In: FERENCZ Á. (Szerk.): *Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia kiadvány II. kötet*, Felelős kiadó: Kecskeméti Főiskola Kertészeti Kar. 561 p. ISBN: 978-615-5192-01-2
6. Fehér I. és Kujáni K. (2011): A tejtermelő gazdaságok kihívásai és esélyei egy új kutatási módszer alkalmazásával. pp. 264-272 Gödöllő: III. Gödöllői Állattenyésztési Tudományos Napok Gödöllő 2011. október14-15., *Animal welfare, etnológia és tartástechnológia Különkiadás* 7 (4).
<http://www.animalwelfare.szie.hu/sites/default/files/cikkek/201104/AWETH2011264272.pdf>
7. Kujáni K. (2012): A kiskunsági tejtermelő tanyás gazdaságok vizsgálata IDEA modell alkalmazásával. Keszthely XVIII. *Iffjúsági Tudományos Fórum*, 2012. április 19., Keszthely. CD kiadvány pp. 1-6
(D:\5_Okonomia_Informatika_07_Kujani_Katalin_Olga.pdf)
8. Kujáni K. és Varga H. (2012): A fenntarthatóság vizsgálata a homokháti tanyás gazdálkodások esetében. *sl. Vállalkozói és gazdasági trendek a Kárpát-medencében konferencia program* 2012. április 21. In: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem. Gazdaság- és Humántudományi Kar. Üzleti Tudományok Tanszék [2012]: *A Vállalkozói és gazdasági trendek a Kárpát-medencében c., 2012. ápr. 20-22-én rendezett konferencia előadásai*. 109 p. ISBN 978-606-8052-76-210

9. Kujáni K. (2012): A francia típusú rövid élelmiszerlánc eredményességét meghatározó tényezők vizsgálata a fenntarthatóság tükrében. pp. 77-85 Budapest: *Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület „Nemzedékek együttműködése”* című IV. PhD konferencia 2012. november 15. Online kiadvány 126 p.
<http://www.peme.hu/userfiles/file/Gazdas%C3%A1gtudom%C3%A1nyi%20szekci%C3%B3.pdf>
10. Kujáni K. (2013): Egy új vidékfejlesztési modell adaptációs lehetőségei a homokháti tanyavilág rehabilitációjában. pp. 363-372 In: Troján Sz, Teschner G. (szerk.): *Hensch Árpád nyomdokain - A Gazdálkodásban publikált PhD hallgatók és kutatók III. Országos Tudományos Konferenciája*. Hensch Árpád Nyomdokain Konferencia kötet. III. Országos Tudományos Konferencia. 2013. április 25. Mosonmagyaróvár. 492 p.

Szakkönyv, könyvrészlet – magyarul

1. Kujáni K. (2009): A mezőgazdaság funkciói a Kujáni tanyán pp. 85–89 In: Glatz F., Csatári B., T. Gémes T. (Szerk.): *A magyar tanyás vidékek* (A kötet a II. Országos Vidék Fórum, Lajosmizse, 2009. június 3-4. előadásai és hozzászólásai alapján készült.) Lajosmizse, Magyarország, 2009.06.03–2009.06.04. Budapest: MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, [Párbeszéd a vidékért]. 143 p. ISBN 978–963–9627–32–1